

Quaderns d'Arqueologia

L'ESGLÉSIA DE SANT MATEU DE MIRAMAR I LES SEVES ESTELES

*per Samuel Burguete i Recasens, M. Ester Fabra i Salvat
i Domènec Solé Folch*

Paraules clau: arqueologia funerària, església de Sant Mateu, esteles, Miramar.

Resum: L'interès que en els darrers anys han suscitat els estudis sobre l'arqueologia funerària i, especialment, les esteles discoïdals ha estat el detonant per treure a la llum aquest treball sobre les esteles que aparegueren al cementiri antic de Miramar. Així mateix, s'ha aprofundit en l'anàlisi de l'estructura arquitectònica de l'església de Sant Mateu, la qual ha aportat interessants resultats que obren camí a futures investigacions.

Abstract: The interest created in the last years by the studies about funerary archeology and specially by discoidal stelae has been the cause of publishing this work about stelae appeared in the ancient cemetery of Miramar. Thus, the study has made a deep research in the architectonic structure of the church of Sant Mateu. The interesting results of this analysis opens the way to future researches.

Miramar és un agregat del municipi de Figuerola del Camp, situat a 650 m d'altitud al vessant oriental de la serra de Miramar, al límit de les comarques de l'Alt Camp i de la Conca de Barberà. S'hi arriba prenent un ramal que surt de la N-240 situat al mig del coll de Lilla (km 27,300). Malgrat la temperatura pròpia d'aquestes altituds, gaudeix d'un clima molt agradable donada la seva situació vers el sud-est i abrigat dels vents del nord. És per aquest motiu que s'ha convertit en un poble de segona residència, cosa que ha evitat el seu total abandó.

El poble va originar-se a l'entorn d'un castell actualment desaparegut. Miramar, juntament amb Figuerola, pertanyia al castell de Prenafeta els segles XII i XIII. A finals del s. XIII, el 1271, Berenguer de Puigverd donà el conjunt a Poblet. Miramar apareix documentat al llarg del s. XIV com a dependent de Poblet. El 1367 Pere el Cerimoniós l'incorporà a la corona i el 1414 Ferran d'Antequera el va vendre a Poblet. Des del 1857 va tenir alcalde pedani. S'hi comptabilitzaven, l'any 1867, 162 habitants, però al llarg d'aquest segle es va anar produint un procés constant de despoblament que el va portar, pràcticament, al seu abandó ja que durant molts anys només hi visqué una sola persona: Joan Queralt Sanahuja (1894-1970). En l'actualitat és un nucli gairebé deshabitat, excepció feta de l'estiu i els caps de setmana.

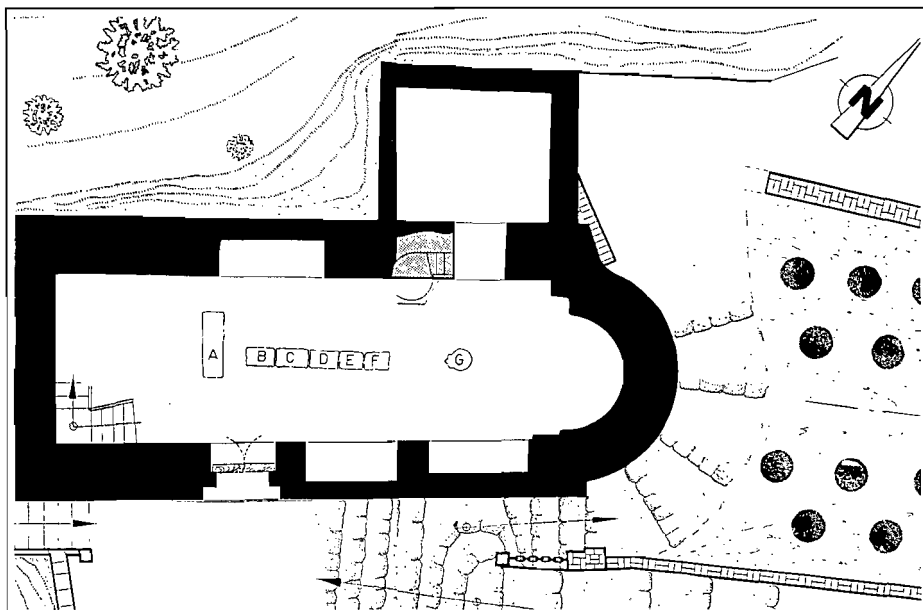
L'església de Sant Mateu de Miramar, tot i no trobar-se documentada, la podem considerar romànica, aproximadament del s. XII. La construcció és de pedra, amb arrebossat; d'una sola nau amb sagristia sobresortint a la banda exterior esquerra. L'absis és semicircular; es troba a la part nord-est. Com la majoria dels absis romànics presenta una lleugera desviació que es veu més accentuada des de l'interior.¹ L'orientació des del peu cap a l'absis és de 48 graus est. Les parets són de pedra basta a l'interior i carreus fets a cops de maceta i escoda a l'exterior. És notòria la intencionalitat de posar-la a fileres; les cantoneres són de pedra carejada i de mida més grossa. La nau està coberta amb volta de canó; l'absis, amb quart d'esfera de pedra basta. Les voltes descansen sobre unes impostes també de pedra i motllura senzilla i la teulada és a dues vessants de teula àrab. Finalment, l'absis es troba separat per l'arc presbiteral. A sobre la porta hi trobem un cimbori semivuitavat que conserva la campana.

Tan sols tres finestres i la porta donen llum a l'interior; una, darrere de l'absis; l'altra, a la façana sud-est, molt petites amb arc de mig punt; i la tercera és a la façana sud-oest, també petita, rodona i atrompetada. Als dos costats de la porta trobem l'empremta del que podrien ser dues obertures més, potser finestres tapades amb paret de pedra. La porta d'accés és lateral situada a la façana sud-est. És d'arc de mig punt abaixat o deformat amb dovelles de pedra picada i presenta una senzilla decoració geomètrica tallada en la pedra a la dovella central, l'arquivolta i les impostes. Una motllura a la manera de guardapols recorre la part més externa de l'arc de mig punt. S'observa clarament que la porta és un afegit diferent a la resta de l'estructura. Fins i tot podem parlar que tota l'obertura és realitzada de diferents afegits col·locats de forma arbitrària. És així com a la motllura externa distingim, almenys, quatre estils decoratius: un de llis i tres de geomètrics, en forma de ziga-zaga, alternança de cubs i alternança de rodets. Els diferents fragments han estat ressituats a la porta de forma arbitrària i, en alguns casos, forçats a prendre la forma curvilínia.

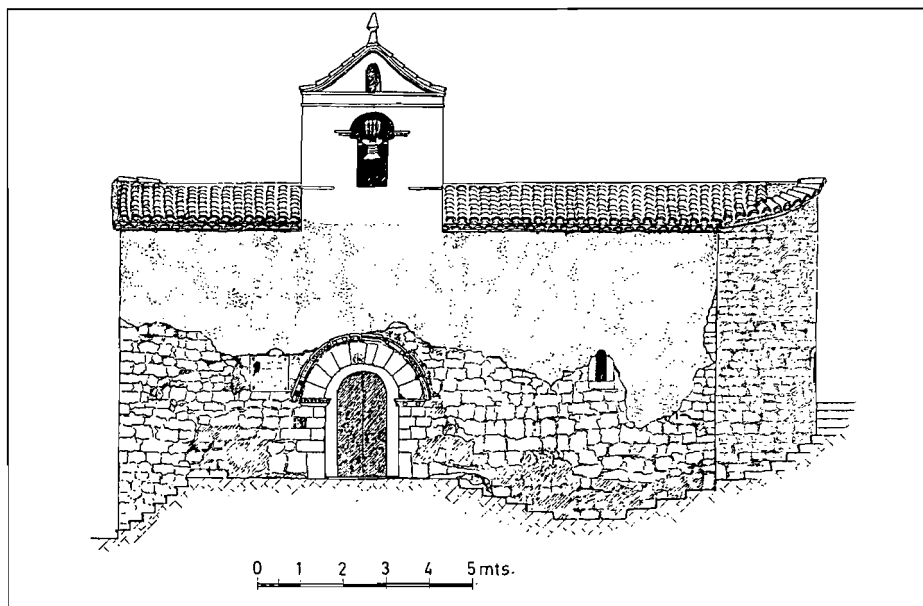
S'aprecia clarament aquestes dues fases constructives: veiem un material d'unió diferent entre els carreus de la porta i els originals de la paret, el reaprofitament de materials decoratius, l'aplanament de l'arc que té el centre més avall de l'arrancada, cosa que indica la manca de cintra adaptat a l'amplada de la porta;² la clau no està centrada i la decoració de la dovella central tampoc. A més aquesta està inclinada i s'observa clarament que no va ser feta per aquest lloc. Les unions entre les dovelles no formen els típics radis que hipotèticament s'uneixen al centre de la porta just a nivell de l'arrancada de l'arc.

Sobre la qüestió d'on provenen la porta i les seves decoracions, res no podem afirmar; en tot cas podríem suposar que el seu origen estaria al castell de Miramar o, fins i tot, en l'antiga església romànica de Figuerola, enderrocada parcialment en bastir-se l'actual barroca del s. XVIII.³

El fet de reaprofitar materials d'enderroc ja el podem constatar en el proper poble de Sant Salvador de Prenafeta, el qual va ser abandonat per traslladar-se al lloc actual de Prenafeta (s. XVII o XVIII). De l'antiga capella hi manquen les dovelles de la porta, i a l'actual església de Prenafeta nova hi trobem una porta romànica de la mateixa llum i mides que la que hi manca a l'antic poble. És així com podem apreciar avui una portalada romànica inserida en una església del s. XVII-XVIII.

Planta de l'església de Sant Mateu i cementiri vell de Miramar (Autors: S. Burguete / D. Solé)

Façana i absis de l'església de Sant Mateu (Autors: S. Burguete / D. Solé)

Al costat de l'església existia el cementiri antic el qual, a principis d'aquest segle, fou desafectat a causa de la petitesa del lloc i al fet que els aires que dominaven dins la necròpolis arribaven fàcilment al poble. El nou cementiri, situat als afores del nucli urbà, es va construir l'any 1906 i per tant durant els anys 70 la desafectació del lloc era total. Es va decidir netejar-lo i arranjar-lo a fi de recuperar un espai per al poble. Va ser durant aquests treballs d'adequació del lloc que van començar a aparèixer les esteles que originàriament assenyalaven les diferents fosses d'enterrament i que el pas dels anys havia colgat. Una sèrie d'espoliacions i furtus van anar, a poc a poc, fent desaparèixer les esteles que estaven a la vista. Es van trobar tant esteles tabulars com discoïdals, les quals van haver de ser protegides pels propis estiuejants de Miramar prenent la mesura d'extraureu-les del seu lloc original i incorporar-les, a manera d'elements decoratius, al terra de l'església.⁴ Hi són totes excepte les que van ser robades i una que es troba dipositada al Museu de Valls. Fora del seu ús funerari de senyalització d'enterraments, les esteles ofereixen una sèrie de motius decoratius coneguts dins la tipologia decorativa de les esteles.

Estela A

Es conserva sencera. Única estela que ja es va trobar dintre de l'església. Per la seva forma, tipologia i material es podria tractar d'un element diferent a l'estela i no relacionat amb el món sepulcral (antic altar o decoració de la pica baptismal).

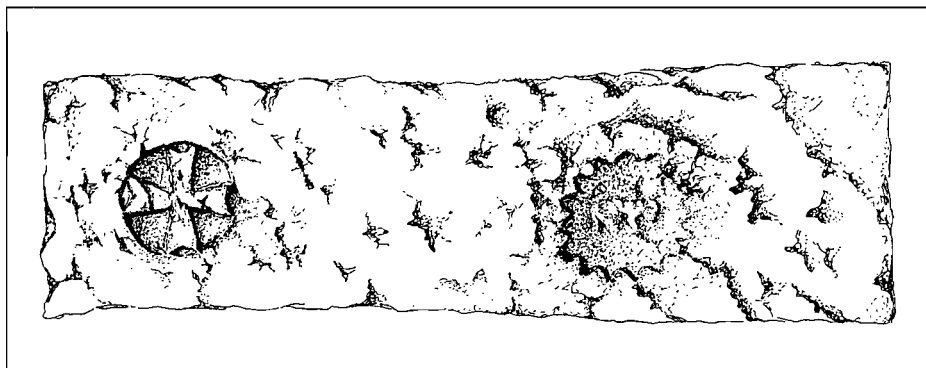
Decoració:

Anvers: Decoració doble. Creu patent d'extrems concavats i un quadrúpede, possiblement un corder, amb bordura de dentellons.

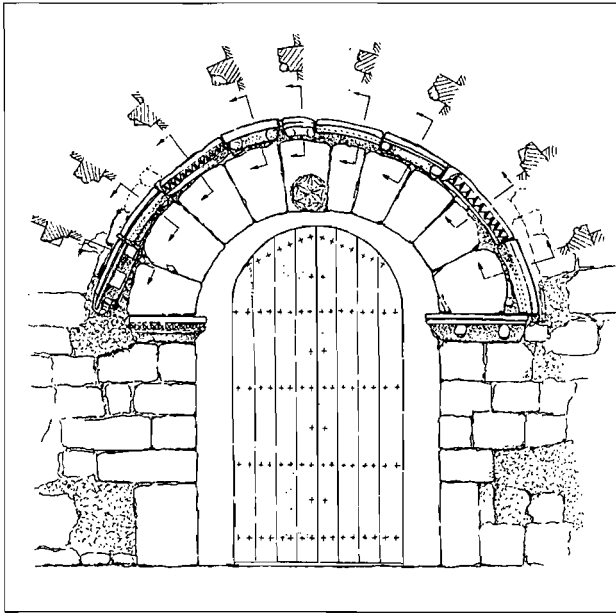
Tècnica: Baix relleu. Només està treballada per una cara.⁵

Material: Dolomia de color gris-blau. Muschelkalk.

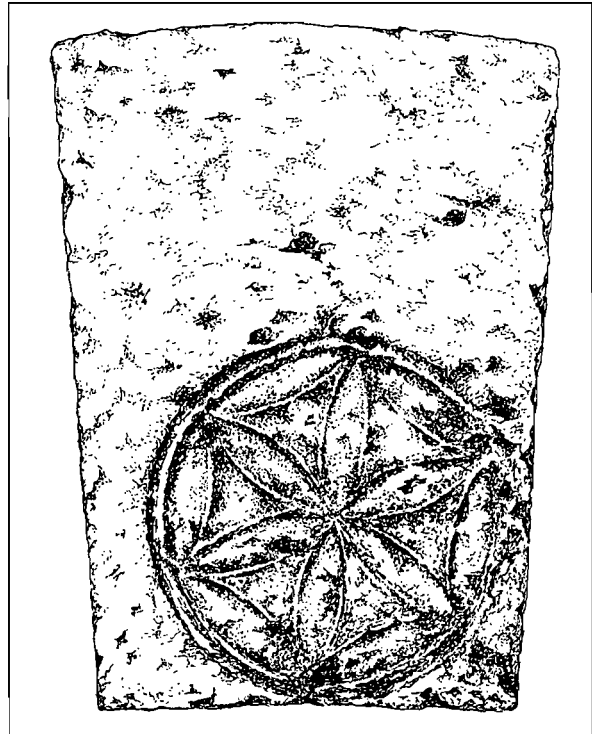
Tipometria: 152 x 46 cm.

Dibuix de l'estela A (Autors: S. Burguete / D. Solé)

Porta d'entrada a l'església de Sant Mateu, amb els seus motius decoratius
(Autors: S. Burguete / D. Solé)

Símbol de sexifòlia a la dovella central de l'entrada de l'església
(Autors: S. Burguete / D. Solé)

Estela B

Es conserva sencera: Sí.

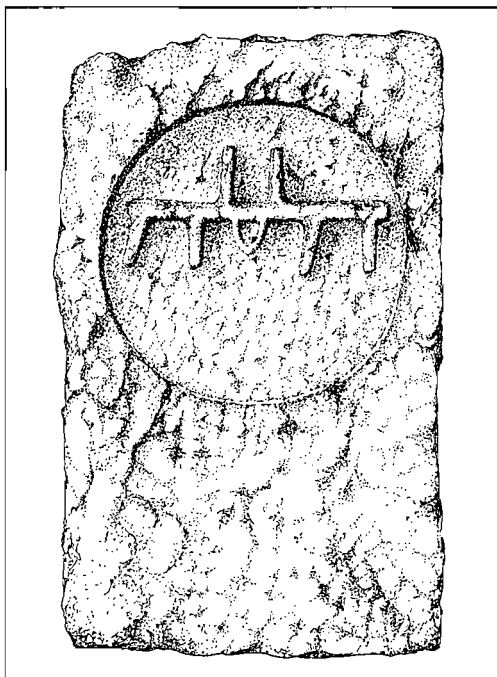
Decoració:

Anvers: Signe parlant del jou.

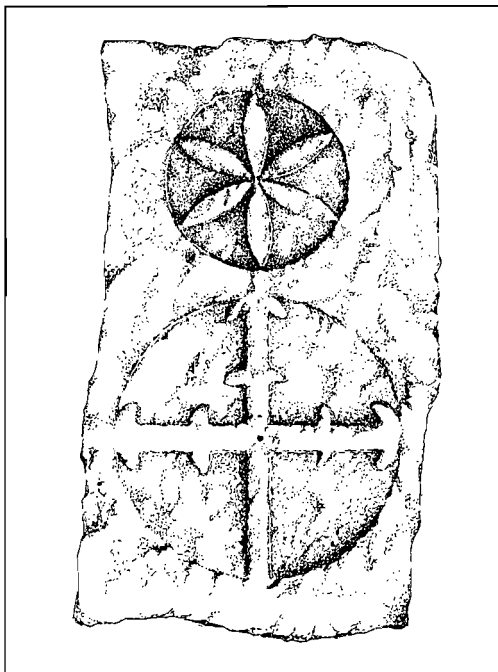
Tècnica: Baix relleu. Només està treballada per una cara.

Material: Calcària micrítica de color gris clar. Muschelkalk.

Tipometria: 71 x 43 cm.

Dibuix de l'estela B
(Autors: S. Burguete / D. Solé)

Estela C

Es conserva sencera: Sí.

Decoració:

Anvers: Flor de sis pètals o sexi-fòlia. Sota aquest primer motiu, n'apareix un segon amb decoració en baix relleu de creu. Paral·lels amb l'estela discoïdal de Poblet (PO 44) per a la creu.

Tècnica: Baix relleu. Només està treballada per una cara. La sexifòlia és simple, realitzada en relleu rebaixant l'entorn exterior, que dóna com a resultat una imatge en positiu.

Material: Calcària micrítica de color gris clar. Muschelkalk.

Tipometria: 70 x 42 cm.

Dibuix de l'estela C
(Autors: S. Burguete / D. Solé)

Vista de Miramar, l'any 1929 (Fons Català Pic, Arxiu Municipal de Valls)

Vista actual de Miramar (Fotografia: Samuel Burguete)

Estela D

Es conserva sencera: Sí.

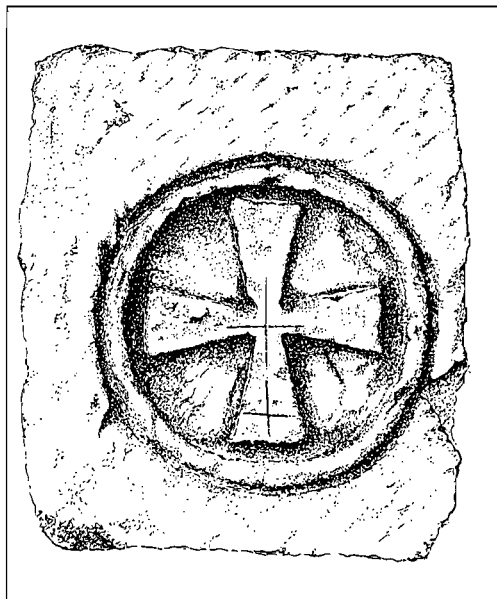
Decoració:

Anvers: Creu patent de remat recte als braços. Incisions de creus a l'interior de la creu a manera de preparació del dibuix per part del picapedrer, una tècnica de treball que s'ha pogut apreciar en altres esteles⁶ i que la detalla J. Menchon⁷. Bordura simple.

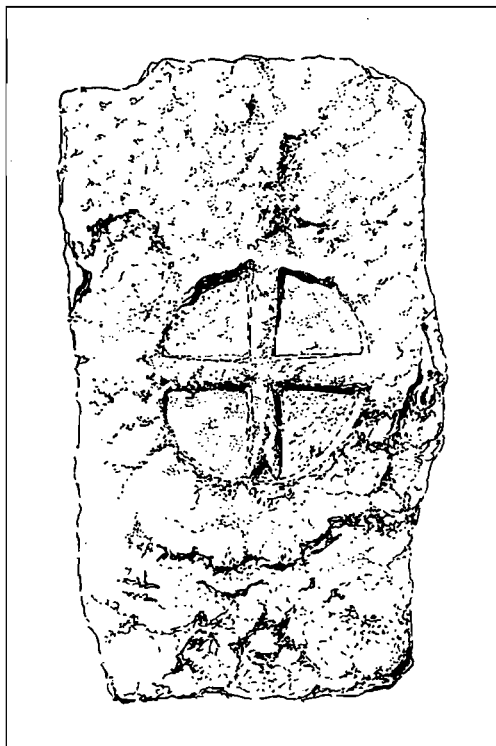
Tècnica: Baix relleu. Només està treballada per una cara.

Material: Calcària micrítica de color gris clar. Muschelkalk.

Tipometria: 46 x 38 cm.

Dibuix de l'estela D
(Autors: S. Burguete / D. Solé)

Estela E

Es conserva sencera: Sí.

Decoració: Creu fesa en un braç mentre els tres restants són completament rectes. Sense bordura.

Tècnica: Baix relleu. Només està treballada per una cara.

Material: Calcària micrítica de color gris clar. Muschelkalk.

Tipometria: 70 x 45 cm.

Dibuix de l'estela E
(Autors: S. Burguete / D. Solé)

L'església de Sant Mateu de Miramar i el seu entorn (Fotografia: Samuel Burguete)

L'església de Sant Mateu. Vista exterior de la façana (Fotografia: Samuel Burguete)

Estela F

Es conserva sencera: Sí.

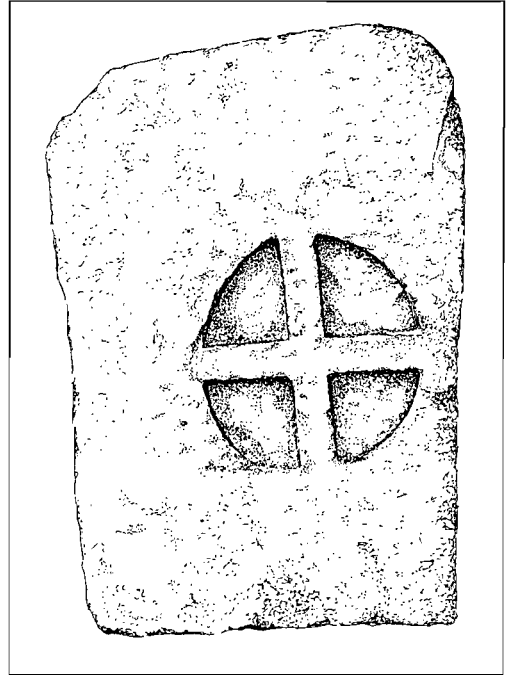
Decoració:

Anvers: Creu grega de braços rec-tes. Sense bordura.

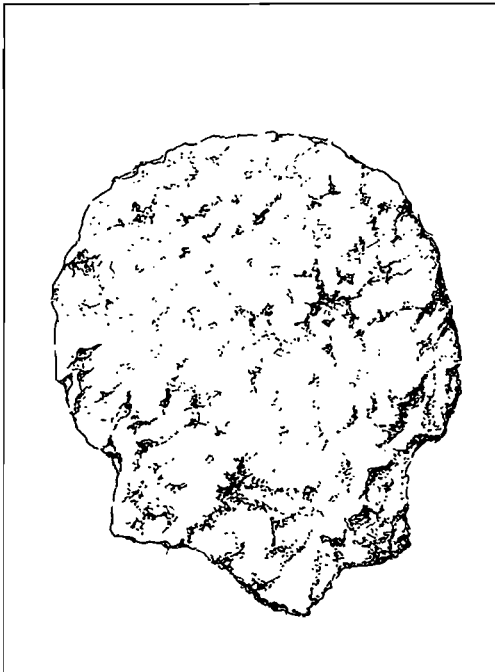
Tècnica: Baix relleu. Només està treballada per una cara.

Material: Calcària micrítica de color gris clar. Muschelkalk.

Tipometria: 65 x 36 cm.

Dibuix de l'estela F
(Autors: S. Burguete / D. Solé)

Estela G

Peça incompleta d'una estela discoïdal. Només se'n conserva el cap i l'inici del coll.

Decoració del cap: No se n'aprecia cap i en degué tenir.⁸

Material: Calcària dolomítica. Muschelkalk.

Tipometria:

Diàmetre disc: 42 cm.

Coll: 29 cm.

Altura conservada: 48 cm.

Dibuix de fragment de l'estela discoïdal G
(Autors: S. Burguete / D. Solé)

Estela núm. reg. 1344⁹

Estela discoïdal. Es conserva sencera.

Decoració del cap:

Anvers: Relació creu-bordura. Creu grega amb bordura simple.

Tècnica: Baix relleu.

Revers: Signe parlant de ballesta.

Tècnica: Incisió.

Perfil: Llis.

Decoració del peu: Llis a les dues cares i perfil.

Tipologia: Trapezoïdal o en cua d'oreneta.

Material: Calcària micrítica de color gris clar.

Muschelkalk.

Tipometria:

Altura total: 59 cm.

Diàmetre disc: 29 cm.

Coll: 17 cm.

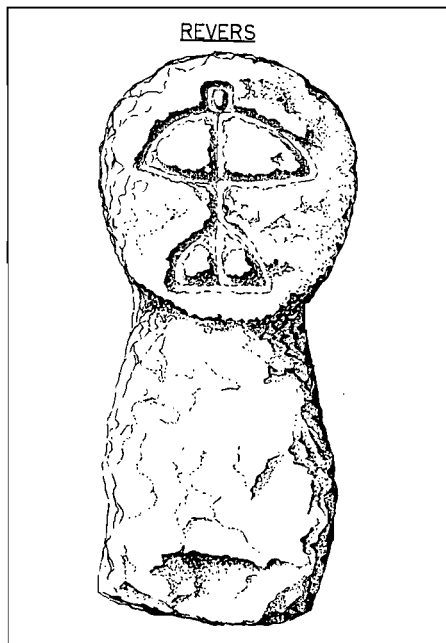
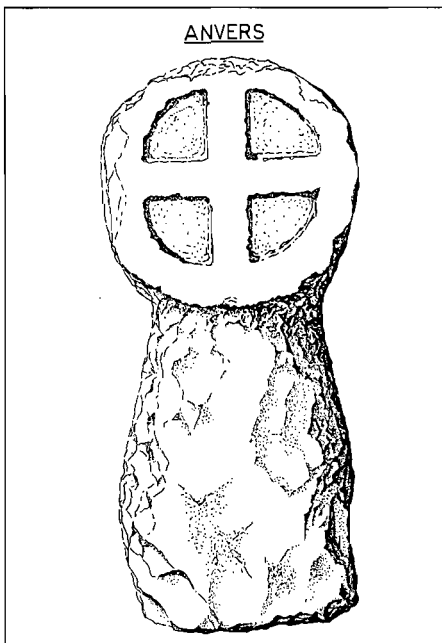
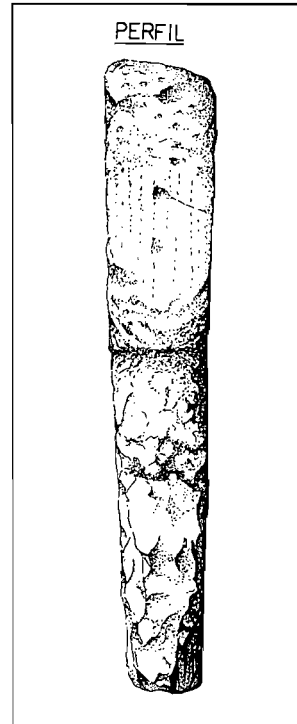
Ample inferior peu: 24 cm.

Gruix cap: 9,5 cm.

Gruix coll: 9,5 cm.

Gruix peu: 9 cm.

Dibuixos de l'estela
núm. inv. 1344
(Autors: S. Burguete / D. Solé)

Simbologia

La bibliografia actual planteja obertament significats als elements decoratius que apareixen a les esteles. Aquests varien o canvien amb el pas del temps, es desvirtuen i acaben sent un element merament decoratiu ja en època moderna.

La presència del quadrúpede de l'estela A ens parlaria de la bondat i de l'ànima buscant Déu, però també se li pot atribuir un significat heràldic, de nissaga o gremial i, fins i tot, de símbol parlant com el jou de l'estela B.

El signe parlant figura un ofici, l'activitat laboral del difunt expressada amb l'eina de l'ofici o el seu propi nom. Aquesta és la nova interpretació que donem a l'estela discoïdal núm. 1344, la qual pot significar el nom familiar "Ballester" o l'ofici. Creiem que aquesta nova significació de la decoració de l'estela núm. reg. 1344 és més raonable i s'inclou fàcilment dintre de la simbologia coneguda per les esteles fugint de les explicacions singulars que fins avui s'han donat d'aquest motiu decoratiu.¹⁰ La quantitat de peces amb signes d'aquest tipus és baix respecte a altres símbols però, a la vegada, resulten interessants en la mesura que reflecteixen la importància que a partir de darreries de l'Edat Mitjana van adquirir els gremis aglutinant oficis del sector primari, com podria ser en aquest cas, i del secundari amb els artesans.

Per una altra banda es troben els elements esotèrics i cristians. La sexifòlia de l'estela C és un símbol de significació celestial, astral, simbolitzant i expressant la creença en la immortalitat i l'eternitat. Com a símbol és un dels elements més emprats juntament amb la creu, que també hi apareix, amb les seves múltiples variants. Tots dos símbols ja foren emprats des de la imatgeria funerària anterior al cristianisme. La flor de sis pètals, a més, servia de protecció als morts i també als vius, causa per la qual es troba gravada, també, en les llindes de portes i finestres. La mateixa església de Sant Mateu de Miramar ens ofereix un clar exemple d'aquesta altra utilització del símbol amb la sexifòlia que apareix a la dovella central de l'entrada de l'església. Aquesta flor té un traç més complex, resultat de la juxtaposició, a manera de creus, en disposició de crisma de braços curvilinis i vores còncaues que es toquen pels extrems ubicats dintre d'una bordura simple. D'aquest disseny en resulten dues imatges: la sexifòlia pròpiament dita i una creu de Malta de sis braços.

Com ja hem dit, la creu és un dels tipus decoratius més abundants a les esteles i dintre de les seves variants ho és especialment la creu grega. La creu és un element precristià. Dins les nostres contrades podem apreciar creus patents a les decoracions de la ceràmica ibèrica de Fontscaldes. Són un símbol solar que es va cristianitzar i que esdevingué el monograma de la mort redemptora de Crist.

Arc de mig punt a la porta d'entrada de l'església, amb els seus motius decoratius (Fotografia: Samuel Burguete)

Símbol del jou a l'estela B (Fotografia: Samuel Burguete)

Bibliografia

- *Els Castells Catalans*. Vol. III. Ed. Dalmau. Barcelona, 1971. Pàgs. 614-615.
- “Notes històriques de Figuerola”. *Commemoració del Mil·lenari de la primera notícia escrita de Figuerola (980-1980)*. Figuerola, 1980.
- Fitxa del Servei del Patrimoni Arquitectònic. Núm. 12/1; per M.E. Giménez. XII-84.
- Menchón i Bes, J.: “Aspectes metodològics i terminològics al voltant de l’estela discoïdal”, a *Les esteles discoïdals dels Països Catalans. Estat de la qüestió*. Carrutxa. Reus, 1988.
- Menchón, J.: “Anotacions a l’estudi de les esteles funeràries discoïdals de la Conca de Barberà (Tarragona)”, a *Les esteles discoïdals dels Països Catalans. Estat de la qüestió*. Carrutxa. Reus, 1988.
- Menchón i Bes, J. i Rius May, P.: “Signos de oficios en estelas funerarias de Catalunya”, a *V Congreso Internacional de Estelas Funerarias*. Vol. II. Soria, 1993.
- Miró i Rosinach, J.M.: *Esteles funeràries discoïdals de la Segarra. Aproximació a un significat simbòlic*. Grup de Recerques de les Terres de Ponent. Tàrrrega, 1986.
- Macaya, Albert: “Aspectes formals de les esteles funeràries discoïdals al Sud del Principat”, a *Les esteles discoïdals dels Països Catalans. Estat de la qüestió*. Carrutxa. Reus, 1988.
- *Mapa Geològic de España*. IGME. Full 418 de Montblanc 34-16. Servicio de Publicaciones. Ministerio de Industria.

Annex

Estudi petrogràfic de les esteles funeràries de l'església de Sant Mateu de Miramar per Xavier Solé Pont

ESTELA A

Petrografia: Dolomia gris microcristal·lina de mida de gra homogènia.

Fòssils: No se n’observen.

Pàtines: Inexistents.

Edat: Possible Muschelkalk.

Descripció: Dolomia gris de gra fi, azoica.

Estela B

Petrografia: Calcària micrítica de color gris clar amb interclastes i fragments de fòssils. Textura *mudstone-wackestone*.

Fòssils: Filaments d’algues, possibles restes d’ostracodes.

Pàtines: Ocre-vermellós d’oxidació dels components metàl·lics (essencialment sulfurs de ferro).

Edat: Possible Muschelkalk.

Descripció: Calcària micrítica amb restes d’algues.

Sexifòlia i creu a l'estela C
(Fotografia: Samuel Burguete)

Creu patent a l'estela D
(Fotografia: Samuel Burguete)

Creu fesa per un dels seus braços a l'estela E
(Fotografia: Samuel Burguete)

Creu grega de braços rectes a l'estela F
(Fotografia: Samuel Burguete)

ESTELA C

Petrografia: Calcària micrítica de color gris clar amb interclastes, textura *mudstone-wackestone*.

Fòssils: Possibles restes d'algues i d'ostracodes.

Pàtines: Closca beix d'alteració del carbonat, sense oxidacions visibles.

Edat: Possible Muschelkalk.

Descripció: Calcària micrítica (semblant a la de la mostra anterior).

ESTELA D

Petrografia: Calcària micrítica de color gris clar amb interclastes, textura *mudstone-wackestone*, recristal·lització incipient, abundants elements metàl·lics oxidats corresponents probablement a petits cubs de pirita.

Fòssils: Possibles restes d'algues i d'ostracodes.

Pàtines: Closca beix d'alteració del carbonat, sense oxidacions visibles.

Edat: Possible Muschelkalk.

Descripció: Calcària micrítica amb components metàl·lics oxidats.

ESTELA E

Petrografia: Calcària micrítica de color gris clar, textura *mudstone*.

Fòssils: Possibles filaments d'algues.

Pàtines: Closca beix d'alteració del carbonat, gruixuda, sense oxidacions visibles.

Edat: Possible Muschelkalk.

Descripció: Calcària micrítica homogènia.

ESTELA F

Petrografia: Calcària micrítica de color gris amb interclastes i fragments de fòssils, textura *mudstone-wackestone*, recristal·lització incipient.

Fòssils: Filaments d'algues, ogonis de caròfites i possibles restes d'ostracodes.

Pàtines: Ocre-beix d'alteració del carbonat i d'oxidació dels components metàl·lics (essencialment sulfurs de ferro).

Edat: Possible Muschelkalk.

Descripció: Calcària micrítica amb restes d'algues.

ESTELA G

Petrografia: Calcària esparítica parcialment recristal·litzada i dolomititzada, amb elements metàl·lics oxidats (possibles cubs de pirita).

Fòssils: No se n'observen.

Pàtines: No se n'observen.

Edat: Possible Muschelkalk.

Descripció: Calcària dolomítica recristal·litzada amb components metàl·lics oxidats.

Anvers de l'estela núm. 1344
(Fotografía: Samuel Burguete)

Revers de l'estela núm. 1344
(Fotografía: Samuel Burguete)

ESTELA NÚM. REG. 1344

Petrografia: Calcària micrítica de color gris clar parcialment transformada a esparita i amb dolomitització incipient, presenta cavitats per porositat fenestral i inclou restes bioclàstiques.

Fòssils: Possibles restes recristal·litzades de bivalves i ostracodes.

Pàtines: Beix d'alteració del carbonat una mica laminada.

Edat: Possible Muschelkalk.

Descripció: Calcària dismicrítica dolomitzada amb porositat fenestral.

ESTUDI PETROGRÀFIC DE LA ROCA ON S'ALÇA L'ESGLÉSIA DE SANT MATEU

Petrografia: Calcària micrítica de color gris clar, parcialment dolomititzada amb possible restes d'algues.

Fòssils: Possibles filaments d'algues i restes d'ostracodes.

Pàtines: Vermellosa, d'oxidació dels elements metàl·lics essencialment ferruginosos.

Edat: Possible Muschelkalk.

Descripció: Calcària micrítica dolomititzada.

Notes

1. Rais, J.: "La desviació dels absis en temples preromànics i romànics". *Revista de Muntanya*. CEC, núm. 690, Barcelona, abril 1977. Pàgs. 373-377.

2. *Cintres* o *cindris*: són els motlles de fusta que donen forma corba als arcs durant la seva construcció.

3. *Notes Històriques de Figuerola. Commemoració del Mil·lenari (980-1980)*. Figuerola, 1980. Pàgs. 40-44.

4. Testimoni oral del Sr. Josep M. Güell Rodríguez, el primer a arranjar-se una caseta a Miramar i qui va arranjar l'antic cementiri i l'església. A ell i al Sr. Pere Benaiges els donem gràcies per la seva col·laboració.

5. En totes les descripcions ens atenem al testimoni oral del Sr. Josep M. Güell Rodríguez.

6. Gimeno i Giner, M., Solana i Valls, R. i Vidal i Fígols, P.: "Les esteles discoïdals al Matarranya", a *Les esteles discoïdals dels Països Catalans. Estat de la qüestió*. Carrutxa, Reus 1988, pàgs. 97-117.

7. Menchón i Bes, J.: "Breus notes sobre la decoració geomètrica a les esteles funeràries discoïdals del monestir de Santa Maria de Poblet (Conca de Barberà, segles XII-XIV)". *Recull Joan Mallafre i Guasch*. Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental "Margalló del Balcó". Tarragona, 1989, pàgs. 35-53.

8. Testimoni oral del Sr. Josep M. Güell Rodríguez.

9. Correspon al núm. inv. del Museu de Valls.

10. Palomar i Abadia, S.: "Estela de Miramar (Alt Camp)", a *Les esteles discoïdals dels Països Catalans. Estat de la qüestió*. Carrutxa, Reus 1988. Pàg. 247.

Menchón i Bes, J., amb la col·laboració de Rius May, P.: "Estelas funerarias en Catalunya: algunas piezas singulares", a *IV Congreso Internacional sobre la Estela Funeraria*. Donostia, 1991. Cuadernos de Sección. Antropología-Etnografía, 10. Sociedad de Estudios Vascos. Donostia, 1994. Pàgs. 580, 588.